

izvješća

**institut
za
povijest umjetnosti
sveučilišta u zagrebu**

1 općenito

Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu jest znanstveno-istraživačka ustanova koja prvenstveno proučava probleme s područja povijesti likovnih umjetnosti i prostorne organizacije na teritoriju SR Hrvatske. Ona istodobno nastoji obuhvatiti i izvan republičkih granica pojave i ličnosti iste problematike, neposredno vezane uz povijest hrvatske kulture.

Iako sam Institut postoji tek 10 godina — osnovan je 1961 — doživio je već više organizacionih i strukturalnih promjena, što najočitiije pokazuje nastojanja i traženja kako da se u skućenim prilikama obuhvati što je moguće više od velikog broja problema i obaveza koje predstoje u izučavanju naše kulturne baštine. Znanstveni rad na istraživanju povijesti umjetničkog stvaranja u nas započeo je već prije više desetljeća u različitim ustanovama za čuvanje, održavanje i prezentaciju naših kulturnih spomenika (muzeji, galerije, konzervatorski zavodi itd.) ili uz pedagoški rad same struke (katedre i seminari fakulteta), ali u svakoj posebno vezan uz njenu užu problematiku ili trenutačni zadatak, uglavnom bez koordiniranih akcija, pa je tek osnivanje jedne isključivo znanstvene ustanove za tu disciplinu moglo osigurati dugoročno planiranje i sistematizaciju takvih zadataka i istraživanja. Tu je zadaću preuzeo Institut kao svoju obavezu — uz svoju osnovnu djelatnost: širok zahvat u izučavanju spomeničke građe, razradu i usavršavanje metodologije.

Poslijeratnom reorganizacijom Odsjeka za povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu prišlo se unapređenju nastave povezivanjem pedagoškog rada i izučavanja pojedinih oblasti nacionalne povijesti umjetnosti u obliku znanstvene obrade problema i neposrednog rada sa studentima na samom spo-

meniku. To je ujedno povećalo znanstvenu građu, ukazivalo na otvorene probleme i razvijalo kod studenata ljubav za znanstveni rad. Sve šire zahvaćanje problematike znanstvene obrade i velika građa skupljena u samom nastavnom radu prerasli su organizacione mogućnosti rada u seminarima Odsjeka, a kako se sa sličnim problemima sukobio i srodni Odsjek za arheologiju, oni su 1961. udruženi prišli osnivanju Instituta za povijest umjetnosti i arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kao organizacione jezgre znanstveno-istraživačkog rada.

Iako je na svom početku Institut imao samo jednog, a tek kasnije dva svoja posebna »službenika«, ipak je uspjelo proširiti znanstveni rad samih nastavnika i istodobno angažirati stručnjake iz drugih srodnih institucija kao vanjske suradnike, koji su obavljali svoje znanstvene zadatke u granicama programa Instituta. S povećanjem organizacione jezgre i pribavljanjem većih materijalnih sredstava povećavao se neprestano i broj vanjskih suradnika, tako da je već nakon nekoliko godina dosegao više od 60 organizaciono povezanih stručnjaka iz cijele republike. Posredstvom tih vanjskih stručnih suradnika odvijao se glavni oblik znanstvene suradnje sa srodnim ustanovama kojih su oni bili stalni službenici-namještenici, pa je tako Institut, uz direktnu suradnju s Urbanističkim institutom SRH, Jugoslavenskim institutom za zaštitu spomenika u Beogradu i Zavodom za zaštitu spomenika kulture u Dubrovniku, Splitu itd., na taj posredni način uspostavio suradnju i s Republičkim zavodom za zaštitu spomenika u Zagrebu, Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture u Splitu i Rijeci, Zavodom za zaštitu spomenika kulture u Zadru, Varaždinu i Osijeku, Zavodom za zaštitu spomenika kulture BiH u Sarajevu, Modernom galerijom JAZU u Zagrebu, Galerijama grada Zagreba, Strossmayerovom galerijom

u Zagrebu, te galerijama u Rijeci, Splitu, Dubrovniku, zatim muzejima (Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu, Povijesni muzej, Gliptoteka, Muzej grada Splita, Arheološki muzej u Puli, Muzej u Poreču, Pomorski muzej u Rijeci, Gradski muzej u Varaždinu), likovnim arhivom JAZU, Institutom za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, itd.

Za sam naučni rad ni direktor ni stalni suradnici Instituta, fakultetski nastavnici, a ni vanjski suradnici nisu bili posebno honorirani nego im je Institut pokrivaio samo putne i materijalne troškove istraživačkog rada.

Već druge godine svoga postojanja, 1962, Odio za povijest umjetnosti Instituta preuzeo je veoma širok program istraživačkog rada. Zapravo je to bio nastavak rada započetog na katedrama Odsjeka za povijest umjetnosti već 50-tih godina, kad je cio niz seminarskih radnji i referata iz novije umjetnosti prerastao u diplomatske radnje i u disertacije. Većina tema i projekata zbog svoje kompleksnosti i obilja neistraženog materijala nije još ni do danas iscrpna, a niti će ikada to biti: »stare urbane aglomeracije na Jadranu«, »srednjovjekovno slikarstvo na području Hrvatske«, »Istraživanja spomenika ranog srednjeg vijeka«, »Monografije s područja hrvatske likovne umjetnosti od 17. do 20. stoljeća«. Istodobno je Institut svake godine proširivao svoj rad isto tako kompleksnim temama i područjima: »Gradanska arhitektura 17. i 18. stoljeća u Hrvatskoj«, »Stari gradovi (burgovi) u Hrvatskoj«, »Ladanjski dvorci u Hrvatskoj«, »Sakralna arhitektura 17. i 18. stoljeća u Hrvatskoj«, »Gotika u Hrvatskoj« »Renesansa u Hrvatskoj«, »Pokretni spomenici baroka u Hrvatskoj« »Arhitektura i figuralna umjetnost 19. stoljeća u Hrvatskoj«, »Monografska obrada djela likovnih umjetnika 20. stoljeća u Hrvatskoj«, te »Fundamentalna dokumentacija za povijest umjetnosti u Hrvatskoj«.

Rezultati rada Instituta publicirani su u obliku monografija i mnogobrojnih studija većinom u izdanjima Društva historičara umjetnosti SRH i u stručnim časopisima u zemlji i u inozemstvu. Tek u novije vrijeme Institut nastoji ostvariti vlastitu izdavačku djelatnost osiguravanjem financijskih sredstava, kako bi putem vlastitih publikacija postigao redovnu razmjenu znanstvenih rezultata i informacija sa srodnim ustanovama u zemlji i inozemstvu.

Sve veći broj zadataka u oba odjela (arheologija i povijest umjetnosti) diktirao je njihovo organizaciono, a time i formalno odvajanje. Tako od 1965. djeluju kao dvije odvojene ustanove — Institut za povijest umjetnosti i Arheološki institut Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Međutim, Institut kao fakultetska ustanova nije više mogao postojati. Uvođenjem samofinanciranja fakulteta, Institutu su bila postepeno smanjena sredstva tako da je on ostao bez stalne materijalne osnove ne samo za istraživačke zadatke već i za svoj stalni organizacioni aparat koji je u međuvremenu narastao na 9 službenika. Zbog toga je radna zajednica odlučila da za svoju ustanovu zatraži status sveučilišnog instituta. Zahtjev je prihvaćen, pa od 1968. Institut djeluje kao sveučilišna ustanova ujedinjujući u sebi rad znanstvenog i stručnog osoblja Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Katedre za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zadru, Katedre za povijest umjetnosti Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu i nekadašnjeg Instituta za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Time je omogućen mnogo veći potencijal i bolja organizacija znanstvenoistraživačkog rada.

Današnja struktura Instituta: Institut ima pet odjela — Odjel za historiju naselja i prostornu organizaciju, Odjel za srednji vijek i renesansu, Odjel za povijest umjet-

nosti 17. i 18. stoljeća, Odjel za povijest umjetnosti 19. i 20. stoljeća i Odjel za dokumentaciju. U tim odjelima djeluju 24 stalna suradnika, uključivši stručne i tehničke suradnike Instituta samog, kao i nastavnike fakulteta, i 61 vanjski suradnik koji trenutno rade na 10 velikih projekata i na mnoštvu konkretnih tema iz svih razdoblja povijesti umjetnosti u Hrvatskoj.

(Iz Spomenice Sveučilišta
u Zagrebu,
prigodom proslave
300-godišnjice, sv. 1)

2. istraživanja povijesti umjetnosti 19. i 20. stoljeća u Hrvatskoj

grgo gamulin

Istraživanje novije i moderne povijesti umjetnosti u Hrvatskoj slijedilo je sudbinu i razvoj Odsjeka za povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu, odnosno od god. 1961. Instituta za povijest umjetnosti. Zapravo, ta su istraživanja na neki način prethodila i određivala taj razvoj već od najranijeg razdoblja kada su ovisila o samim nastavnicima katedre povijesti umjetnosti novog vijeka. Od tog vremena do danas sva se nastojanja oko minimalnih materijalnih i organizacionih pretpostavaka i samog toka dosadašnjih istraživanja mogu možda podijeliti na četiri razdoblja. Prvo je razdoblje izgradnje tehničkih mogućnosti i osnovne metodologije rada, koja se iscrpljivala u individualnom radu potpisanog; nakon toga odmah slijedi, oko god. 1952/53. prenošenje iskustava i samog tehničkog i znanstvenog posla na pojedince iz prvih generacija mladih povjesničara umjetnosti. Treće razdoblje počinje 1961. osnivanjem Instituta i prvim godinama njegova postojanja, koje su označene prikupljanjem materijalnih sredstava i potrebnih suradnika, i uopće sistematskim radom ali taj je ipak bio ograničen malim mogućnostima kojima je uprava Instituta raspolagala. Tek god. 1966/67, poslije stvaranja samostalnog Instituta za povijest umjetnosti i jačeg priliva sredstava iz Fonda za naučni rad SR Hrvatske, došlo je i na području novije umjetnosti do dosljednog programiranja istraživanja za razdoblje do 1914, pa i nakon te godine.

1. — Jedva da je potrebno ocrtati situaciju zatečenu poslije oslobođenja na području povijesti novije i najnovije umjetnosti u Hrvatskoj. Imali smo jednu nepotpunu monografiju (dra A. Schneidera o Miroslavu Kraljeviću), kratak pregled bez dokumentacije prof. Lj. Babića (Umjetnost u Hrvatskoj) i nekoliko eseja, uz raspravu A. Kassovitz-Cvijić o Vjekoslavu Karasu iz 1928., te knjigu o R. Frangeš od Z. Marković. — Bio je to zapravo moj desperatni pokušaj, ono prvo sakupljanje dokumentacije za nekoliko monografskih zahvata, bez fotografa i bez materijalnih sredstava, već god. 1948, a bez iluzije da se nešto efikasno može tako učiniti. Bila je to gotovo beznadna borba (uz napore za osnivanje prvih katedara na Odsjeku i uz predavanja i seminare koje je trebalo redovno održavati) za svaki »dinar« i za svaku fotografiju iz naše nepostojeće znanstvene grane koja se tako radala.

Rekonstruirati te napore i sve situacije u kojima smo se znali naći nije danas više moguće ni po sjećanju, a ni prema arhivskim dokumentima koji jedva da negdje postoje. Bitno je možda naglasiti da su iz tih prvih i osamljenih napora ipak uskoro nastali stanoviti rezultati, koji su naravno imali prvenstveno metodološko, rekao bih čak tehničko značenje. Bila je, to u prvom redu monografija o Jurju Plančiću, objavljena tek 1953, knjiga o Marinu Tartagli, nedovršena zapravo, uglavnom zato što je prerano morala biti objavljena u nepotpunom obliku (izd. »Zore«, 1955), i zatim potpuna monografija o Ignjatu Jobu, objavljivanje koje je također zakasnilo, ako se dobro sjećam, tri ili četiri godine (1961).

2. — Bio je to skok u prazninu. Dobro se ipak sjećam osjećaja koji me je tih godina neprestano pratio: da se na taj način i tim tempom ništa neće moći učiniti. Sama ideja okupljanja mladih suradnika javljala se postepeno, kočena i razbijana mnogobrojnim vanjskim prilikama i neprilikama, ne samo materijalnim, naravno. Iz te zamisli okupljanja i stvaranja prve jezgre radala se, spontano, i ni od kakvih pedagoških teorija posredovana, praksa povezivanja nastavnog i znanstvenog rada. Iz nekoliko seminarskih »referata«, polako i mučno, nastalo je ipak nekoliko ozbiljnih radnji, čak i dvije disertacije (A. Bulat-Simić o Vjekoslavu Karasu, u siječnju 1957, objavljeno 1958; D. Bašićević o Savi Šumanoviću, u veljači 1957, objavljeno tek 1960). Stjecajem materijalnih i osobnih okolnosti, ostali su radovi započeti već u to doba, polovicom šezdesetih godina, nastavljeni sporijim tempom, neki su bili napušteni, dok su drugi doživjeli konačno ostvarenje tek sedamdesetih godina. Odsjek za povijest umjetnosti financirao je sve te radove iz svojih više nego skromnih sredstava. Neki među njima bili su izdavani kao male monografije u izdanju »Naprijeda« (tako G. Gamulin, O. Postružnik [1959], S. Šohaj [1962]).

Ali od samih rezultata tih prvih dvaju razdoblja važnije je bilo formiranje svijesti o situaciji i o putovima kojima se eventualno može iz nje izaći, i, drugo, utvrđivanje tehnike i metodologije istraživačkog rada.

Ono prvo dalo se vjerojatno rezimirati spoznajom da je nužno organizirati tehničke mogućnosti i jezgru istraživača okupljenih oko jedne ustanove, makar i veoma male u prvi čas, ali sposobne za bar primarno programiranje; a zatim, da u gotovo apsolutnoj praznini treba doista početi ispočetka, s primarnim skuplja-

njem podataka, i monografskim obradama pojedinih ličnosti početi zidati temelje za buduću povijest umjetnosti. Bilo je, srećom, već u toj fazi jasno da umjesto bilo kojih i bilo kakvih pregleda i »sinteza«, koje bi, čak da se našao netko tko bi nekoliko godina posve posvetio takvom pokušaju, u svakom slučaju »visile u zraku«, bez iole točnije kronologije, foto-dokumentacije i bez znanja potrebnog za neku temeljitiju analizu i ocjenu. Bilo je to, dakle, svjesno priklanjanje stanovitom »pozitivizmu« koji će omogućiti postepeno »svladavanje« važnijih pojava, a zatim i popunjenje praznina, najprije u starijim razdobljima tj. u 19. st., ali po mogućnosti i u 20. stoljeću. Zapravo, bez mogućnosti efikasnijeg programiranja, izbor zadataka bio je najčešće improviziran prema sklonosti pojedinih suradnika i prema tehničkim materijalnim mogućnostima. Unatoč tome, mnoštvo preuzetih radova već je u to vrijeme pokazalo da takva mogućnost temeljite monografske obrade postoji, i da se istraživačka jezgra nalazi na dobrom putu.

Ono drugo, tj. utvrđivanje tehnike i metodologije monografske obrade, temeljilo se na iskustvu i na monografskoj strukturi, zacrtanoj već u knjizi o Jurju Plančiću, a koju su dalje razvijali i ostali istraživači. Bitno je pri tom bilo: zasnovati tumačenje pojave čvrsto na provjerenim i dokumentiranim podacima (tj. na fotografijama i na arhivskim izvorima), ali omogućiti ujedno i njeno individualno tumačenje, analizu formalnu i komparativnu, kao i ocjenu cjeline opusa i pojedinog djela — što je ujedno omogućavalo prerastanje faktografskog pozitivizma. Uobičajena struktura monografije sastojala se radi toga od ovih dijelova: a) život, odnosno biografija umjetnika, b) djelo, c) katalog, d) dokumenti, e) bibliografija i f) reprodukcije, od kojih su važnije reproducirane u velikim »tablama«, a manje zna-

čajne u manjim reprodukcijama unutar kataloga. Sama oprema izdanja nije naravno mogla aspirirati na neku reprezentativnu ulogu, ali je ipak nastojala da zadovolji bar osnovne kriterije. Bitno je bilo prikazati opus što potpunije, pri čemu je temelj uvijek bio sam katalog i reproduktivni materijal.

Osnovni kriterij koji je Institut pri tom primjenjivao bio je i ostao do danas: dati fundamentalnu dokumentaciju, ocrtati kronologiju s osnovnim podacima, popuniti tako što prije bar najveće praznine, te omogućiti svakome vlastitu kritičku interpretaciju. Time je važna uloga namijenjena upravo kritici budućnosti i sintezama do kojih će zacijelo uskoro doći. Golem posao ugrađen je tako u temelje koji su se gradili, na dugi dah i u početku zacijelo veoma sporo, ali sa svježšću da će se taj ritam sve više ubrzavati.

3. — Ta nas očekivanja nisu iznevjerila. Bilo je međutim potrebno izdržati u toj vjeri i u naporima na tom »malom poslu« za koje je trebalo naći suradnike spremne za taj mukotrpan rad. Nije ni to bilo lako, s obzirom na sporu i relativno prosječnu selekciju iz pokoljenja što su nailazila. Ta je selekcija bila nepouzdana i spora, tako da se svake godine za sva razdoblja povijesti umjetnosti moglo »regrutirati« najviše 5—6 istraživača. Za naš »mali« posao sakupljanja i sabiranja ti su se mladi kadrovi često pokazali veoma upotrebljivi. Dok su se neki od njih, s većim ambicijama i vjerojatno s naglašenim teoretskim ili spekulativnim sposobnostima, najčešće orijentali prema kritici i, ponekad, teoretskoj publicistici, drugi su mnogo efikasnije prihvaćali pomoć Instituta i redovno (završavajući disertacije i magistarske radnje) dolazili do konkretnih rezultata. Bez sumnje, bila su to dva tipa mladih kulturnih radnika, koji se orijentiraju prema svom mentalitetu i

interesu; i jedni i drugi bili su dragocjeni i neophodno potrebni ovoj sredini, ali našem Institutu u tom razdoblju prikupljanja materijala i polaganja prvih »pozitivnih« temelja bili su prvenstveno potrebni oni prvi. Karakteristično je da su se u prvom redu oni i okupljali oko Instituta, i ostvarili rezultate, dok su teoretičari i kritičari potražili vlastite »prostore« u mjesečnim, tjednim ili dnevnim listovima. Njihovi su se rezultati, također potrebni i čak fragmentarno brže vidljivi, tek mnogo kasnije pokazali u čitavoj težini.

Treće razdoblje počinje osnivanjem Instituta, odnosno čak godinu ili dvije prije njegova formalnog osnivanja, a označeno je nešto većim materijalnim mogućnostima i nešto čvršćim programiranjem. Naravno, i te su mogućnosti bile u početku veoma male i trebalo se za njih uporno i svakodnevno boriti. Jednako je tako i programiranje bilo vezano za te mogućnosti i za ograničeni broj suradnika koji su se zanimali za noviju i modernu umjetnost, odnosno za njihove radne i ostale mogućnosti.

Sigurno je da su se nove mogućnosti ukazale s osnivanjem *Savjeta za naučni rad SRH*. Još prije osnivanja našeg Instituta, Odsjek za povijest umjetnosti koristio se njegovim sredstvima za rad sa studentima i ostalim suradnicima. To i jest ona jezgra iz koje će se uskoro razviti Institut značajne dinamike i programske širine. Prva veća »dotacija« uslijedila je, ako se ne varam (jer starije arhivske podatke nije zasada moguće pronaći u arhivi fakulteta), godine 1960, i to, naravno, putem tzv. ugovora za četiri »teme«, odnosno *projekta*,

iz kojih će se i razviti osnovni pravci institutskih istraživanja u skoroj budućnosti.¹ Što se tiče razdoblja 19. i 20. st., minimalna sredstva koja su se mogla odvojiti za teme s ovog područja bila su prepuštena radovima koji su već bili u toku, odnosno od kojih su se u najkraće vrijeme mogli očekivati stanoviti rezultati. Financirano je tako istraživanje opusa *Oskara Hermana* (suradnik *Boris Kelemen* na tome radio već nekoliko godina), *Z. Šulentića* (*Ž. Grum* je već ranije izdao malu monografiju, »Naprijed« 1959); iz 19. stoljeća financirano je istraživanje *M. Stroya* (*A. Bulat-Simić*, čija je knjiga o *V. Karasu* bila izašla već 1957), te rad na nizu slavonskih slikara 19. stoljeća: *obitelj Hötzen-dorf*, *Waldinger* i *dr. (R. Putar)*. Započet je te godine rad na dvjema značajnim pojavama s

¹ Iz toga sačuvanog ugovora, sklopljenog između našeg Odsjeka i Savjeta za naučni rad 2. VI 1960, vidi se da smo programirali i tražili sredstva (u visini 1.000.000 st. din.) za ove teme: 1. Urbana naselja u Istri i Hrv. primorju (*M. Prelog* sa suradnicima), 2. Profana i sakralna arhitektura 16—19. st. u sjev. Hrvatskoj (*T. Stahuljak* sa suradnicima), 3. Monografska obrada umjetnosti 19. i 20. st. u Hrvatskoj (*G. Gamulin* sa suradnicima) i 4. Venecijansko slikarstvo 13—18. st. u sjev. Dalmaciji (*G. Gamulin*). Značajno je pri tom da su ta sredstva bila tražena i podijeljena samo za »materijalne rashode«, a ne za investicije ili osobne rashode, što ukazuje na posve dobrovoljni značaj rada svih suradnika Instituta. Ta će dobrovoljnost ostati bitna oznaka rada i kasnije, do danas, tako da su svi rezultati bili postignuti zalaganjem i požrtvovnošću mnogobrojnih suradnika odgojenih u tom duhu. Institut je financirao samo troškove putovanja i snimanja, fotografskog i arhitektonskog, i ništa drugo. Druga je oznaka mala svota dodijeljena za četiri ovako velika i skupa projekta, iz čega je jasno da takvim sredstvima nije ni bilo moguće drugačije raditi, da je naš »stil rada« bio prilagođen sredstvima i mogućnostima.

prijelaza stoljeća: na djelu V. Bukovca (V. Kružić-Uchityl), Bele Čikoša Sesije (V. Zlamalik), i na djelima niza drugih umjetnika. A. Bulat-Simić obradila je i 1960. objavila u svojoj »režiji« M. Brodnika, a K. Mihanović uz pomoć Instituta. Izravna pomoć Odsjeka nije se namime samo očitovala financiranjem nego i tehničkom pomoći: foto-laboratorij Odsjeka bio je (uz pomoć u nastavi, s masovnom proizvodnjom dijapozitiva) uglavnom angažiran za snimanje umjetničkih djela i uvijek stavljan na raspolaganje svim vanjskim suradnicima.

Napokon je god. 1961. došlo do osnivanja Instituta za povijest umjetnosti i arheologiju, pod kojim je nazivom, u zajednici s arheolozima, ostao do 1965. Od toga trenutka počinje i mnogo sistematičnije opće programiranje institutske djelatnosti i planiranje unutar pojedinih sekcija (odjela), odnosno stilskih razdoblja. Glavna kočnica rada odsada je uglavnom ograničenost sredstava, a tek u drugom redu nedostatak »kadrova«. Ograničena, zapravo neznatna sredstva nisu dopustila ni potpuno »iskorištavanje« mladih istraživača koji su već bili sposobni za samostalan rad, a ni izgradnju tehničkih službi Instituta (foto-laboratorija, crtaonice, nabavu terenskog vozila) i organizirane dokumentacije.

Već u godini osnivanja Instituta, 1961, iniciran je i financiran cio niz novih istraživačkih radova: potpomognut je pothvat, započet u Galeriji suvremene umjetnosti, istraživanja i izložbe »Slikarstvo 19. st. u Hrvatskoj« (A. Simić-Bulat, R. Putar, B. Kelemen, K. Prijatelj, B. Vižintin), nastavljeno je istraživanje opusa Michaela Stroya, Čikoša Sesije, V. Bukovca, O. Hermana (izdan kao mala monografija 1961) itd. Započetak je rad na djelu M. Uzelca (J. Vrančić), na Medaljama u Hrvatskoj (V. Zlamalik), rad

u režiji Strossmayerove galerije koji je rezultirao izložbom i lijepim katalogom, na nizu naivnih umjetnika: M. Virius (D. Bašičević), I. Večenaj i M. Kovačić (G. Gamulin, uskoro rezultirao posebnim manjim raspravama u »Izrazu«). Prvi preuzeti zadatak u oblasti arhitekture bio je te godine Kuno Waidmann (D. Cvitanović).

Godine 1962. program istraživanja je proširen, u prvom redu na neke nove teme 19. stoljeća. To su: I. Phalz, Giffinger, F. Brlič-Daubachi (B. Kelemen), J. Erdödy Drašković, M. Schieder (A. Bulat-Simić). Iz povijesti umjetnosti Dalmacije cio niz tema preuzeo je, odnosno nastavio, uz materijalnu pomoć Instituta, dr. K. Prijatelj, i to: Klasiistički slikari Dalmacije (izdano 1964), I. Skvarčina (izdano 1963), dok je obradu slikarstva 19. st. u Hrvatskom primorju i Istri preuzeo B. Vizintin, a monografija o I. Simonettiju objavljena je kao disertacija na Univerzitetu u Ljubljani. Od značajnijih imena u gornjoj Hrvatskoj iniciran je rad na C. Medoviću (N. Šimunić) i M. Kraljeviću (V. Novak; završeno kao disertacija 1966), a iskorištena je prilika da se obrati pažnja i na neke srpske slikare, na Jovana Bijelića (S. Tihić, završeno 1966. u obliku disertacije), na M. Konjovića (G. Gamulin; izdano kao mala monografija 1965). — Mnogo je teže išlo s preuzimanjem zadataka na području kiparstva: rad na djelu R. Frangeša (završen kao magistarska radnja) i kipara »Proljetnog salona« (preuzela je Ana Adamec), na djelu R. Valdeca (V. Zlamalik; završen kao mala monografija), K. Angeli-Radovanija (D. Dragojević; izdan kao mala monografija), a nekoliko započetih pokušaja nije nastavljeno.

Jednako tako nije nastavljen ni rad na djelima slikara Slavonije, a zapelo je i izučavanje slikara Istre i Primorja. Nedostatak kadrova u tim se regijama najviše osjećao. Nastavljeno je tek izučavanje umjetnika Dalmacije, zahvaljujući u prvom redu upornosti K. Prijatelja (već 1959. obradio je Bratanića, Zečevića i Baraća u knjizi »Splitski slikari 19. st.« a 1962. je izišla monografija o Pavloviću, o Zuccaru, rasprava u Jadranskom zborniku 1960, o Andriću u Bulletinu JAZU 1962) i D. Kečkemeteta (poslije knjige o E. Vidoviću iz 1959, zatim o V. Draganji 1959. i rasprave o Oliveru u Bulletinu JAZU, VII, 1959).

Osobito je bilo teško započeti izučavanje graditelja i arhitekata; srećom je u to vrijeme svojom inicijativom i izvan programa Instituta radila dr. L. Dobronić (manje rasprave o zagrebačkim graditeljima i arhitektima). Jednako je tako u to vrijeme započeto izučavanje niza arhitekata Secesije u Zagrebu (E. Franković — kasnije prekinuto) i u Splitu (N. Bezić; rasprava u »Peristilu« 1966), dok je Institut pomogao i rad L. Dobronić na temi »Arhitekti Höningsberg i Deutsch« (uskoro dovršeno) u cjelini neobjavljeno). — D. Kečkemet je ove godine započeo istraživanje historije urbanističkog razvoja Splita.

Godina 1963. (investirano 1,100.000 st. din.) označuje stano-vito usporenje u toj »eskalciji«, i to zato što su podijeljeni zadaci bili toliko brojni, i tražili su toliko sredstava, da je praktički bilo nemoguće inicirati nove teme. To vrijedi i za naredne godine. Cio niz

pokušaja nije uspio, premda su ih neki suradnici preuzeli na sebe i započeli. Tako je zaostao rad na obradi F. Quiquereza (koji je izvan Instituta bio započeo Z. Šenoa), Z. Šulentića, M. Uzelca, koji će tek mnogo kasnije biti nastavljeni. Zbog nedostatka sredstava za tako velik broj započetih radova moglo se napredovati samo veoma oprezno, tj. bilo je oportuno angažirati se samo u onim temama za koje smo imali najveće jamstvo da će uskoro uroditi stanovitim rezultatima. Zatim, osnovne kočnice bile su: 1. nemogućnost da se u samom Institutu »namjestek« i s punim radnim vremenom angažiraju specijalisti koji bi sami preuzeli one zadatke za koje nismo uspjeli naći vanjske suradnika i 2. materijalna nemogućnost da se u Institutu organiziraju efikasne službe koje bismo u punoj mjeri stavili na raspolaganje.

Posljedica tog stanja bila je a) ovisnost o slučaju i o ograničenim kadrovima kojima smo raspolagali izvan Instituta; b) nemogućnost sustavnog planiranja i postupnog popunjavanja praznina.² — Unatoč tome u toku nekoliko narednih godina broj tema u radu postepeno se proširivao. God. 1963. preuzete su dvije magistarske radnje poseb-

nog karaktera: O. Maruševski, Umjetničke grupacije do 1900. god., i B. Šurina, Umjetnička kritika 19. st. — Zatim je B. Gagro preuzeo disertaciju pod naslovom »Secesija i njeni odbljesci u Hrvatskoj«, a M. Gvozdanović veliki opći projekt »Naivna umjetnost u Hrvatskoj« (koji je na žalost ubrzo napušten, zbog čega je došlo do neugodnog zastoja u ovoj oblasti). Nije uspio ni pokušaj da se pokrene veoma značajno izučavanje historijskog Urbanizma grada Zagreba (arh. A. Glunčić), ali je pokrenuto istraživanje djela arh. Huga Erlicha (Ž. Domljan) i osnivača našeg novijeg kiparstva I. Rendića (tj. potpomognut je rad koji je odavno započeo D. Kečkemet, i koji je rezultirao doktorskom disertacijom i publikacijom knjige god. 1970.

Godina 1964. (investirano ukupno 387.000 st. din.) bila je veoma oskudna što se tiče proširenja broja tema, ali je nastavljen značajan broj starih radova, a neki su i dovršeni. Nedostatak sredstava i opće slabo financijsko stanje Instituta uvjetovali su taj osjetljiv zastoj.

Godina 1965. (investirano 440.000 din.) još uvijek ne označuje vidni napredak, toliko su započeti radovi apsorbirali snage Instituta. Od slikarskih je tema te godine samo započeto skupljanje građe za povijest »Zemlje«, ali je zato inicirano izučavanje »Graditeljske obitelji Grahor« (I. Maroević) i još nekih stranih arhitekata koji su u nas radili (Đ. Cvitanović).

4. — Godine 1966. (investirano 955.000 st. din.) rad je nešto proširen na urbanističku problematiku 19. st., tj. I. Maroević je započeo izučavanje arhitekture i urbanizma Siska (izdano 1970. pod naslovom »Sisak — grad i graditeljstvo«), a E. Franković je počeo raditi na novijem urbanizmu Istre (štancije). Podijeljene su i neke nove magistarske radnje, uvijek financirane od Instituta, tako o »Likovnoj umjetnosti NOB« (S. Mateljan) i o srpskoj slikarici Zori Petrović (Katarina Pavlović). Nekoliko je drugih tema na žalost uskoro napušteno. Ipak, cio niz radova je pri kraju. Institut nastoji koncentrirati svoje male mogućnosti na završavanje radova za koje su postojali takvi izgledi. To se sada nastavlja.

U godini 1967. (investirano 1,430.000 din.), unatoč relativno većem angažiranju sredstava, otvoreno je samo nekoliko novih tema: o arhitekturi 19. st. u Rijeci (R. Matejčić), o kiparu R. Valdecu (J. Uskoković), o arh. Hermanu Bolléu (uskoro napušteno) i nov zadatak »Pokuštvo 19. st. u Hrvatskoj« (S. Stančić). Neki zaostali radovi nastavljeni su energičnije i čak dovršeni.

Godina 1968. (investirano 1,447.000 din.) omogućila je otvaranje još nekih radova iz područja arhitekture: arh. Ibler (Ž. Čorak), arh. Carnelutti (I. Reberski), arh. B. Felbinger (L. Dobronić); pokušalo se s neoklasicističkom arhitekturom Rijeke (M. Andrijašević), a E. Franković je nastavio rad na arh. Lubynskom i započeo rad na V. Kovačiću.

² Uz samostalne istraživače (osobito izvan Zagreba) koje je Institut pomagao bilo u toku rada, bilo u slučaju objavljivanja (K. Prijatelj, B. Vižintin, D. Kečkemet), djelovao je na ovom području novije povijesti umjetnosti u Hrvatskoj i Matko Peić. Njegovi radovi, zbog drugačije metode i strukture monografskih zahvata, nisu se mogli komplementirati s radom Instituta, ali za neke nije bilo mogućnosti, a vjerojatno za sada ni potrebe, da se istraživanja obnove. To su radovi o Nikoli Mašiću, 1957, Slavi Raškaj, 1958, V. Beciću, A. Poši, 1968. itd.

U godini 1969. (investirano 620.000 din.) jedva da su se mogli pokriti neki najnužniji troškovi tekućih radova. Otvoren je niz istraživanja o varaždinskom slikarstvu 19. st. upornim nastojanjem Ive Lentića, a na području slikarstva samo poneka nova tema: Leo Junek (Vaništa), Cetinović i Porkerth (A. Simić-Bulat).

U godini 1970. (investirano 1.625.000 din.) mogao se napokon posvetiti stanoviti interes i Slavoniji: Švajcer je preuzeo i završio slikara Phalza, M. Mirković započela je Mosesa, a snimljen je i materijal za H. Hötzen-dorfa (sa izložbe u Osijeku). Dodijeljena su i stanovita manja sredstva za izučavanje arhitekture 19. st. u Dalmaciji (D. Kečkemet s ekipom). Nastavljen je rad na varaždinskom slikarstvu 19. st., a M. Schneider je preuzela nekoliko obaveza iz oblasti slikarstva 19. st. u Hrvatskoj, u prvom redu I. Zaschea, zatim A. i M. Methudyja, F. Quique-reza.

Ali više nego po investiranim materijalnim sredstvima, ta je godina bila značajna zbog potpunijeg programiranja. Pokušalo se raspoloživim snagama »pokriti« čitavo razdoblje 19. st. (do god. 1914. zapravo). Točnije, stanoviti su zadaci povjereni istraživačima više-manje specijaliziranima.

Tako, uz već spomenute obaveze više-manje izvršene, za slikarstvo Varaždina možemo reći da je obrađeno zaslugom I. Lentića (Risarska škola, Fr. Plochl, J. Konrad, S. Zypred itd.). Miniaturiste će zapravo obraditi A. Bulat-Simić. — U Karlovcu još preostaje da netko pokuša do kraja objasniti nevelike rezultate djelatnosti V. Sifferta, V. Župančića, F. Hamerlića i A. Herrleina; sve su to imena malog značenja, ali u težnji da se do kraja ocrta radanje naše novije umjetnosti ne bi trebalo propustiti ni najmanje vri-

jednosti koje su nastajale u malim gradovima sjeverne Hrvatske. Osobito smo zaostali u obradi žarišta u Slavoniji, ali ako O. Švajcer bude doskora savladao i najveću preuzetu obavezu (Osječku školu od Müntzenbergera do Waldingera), a I. Horvat J. F. Mückea i A. Arona, preostat će još Dragan Melkus u Osijeku i niz otvorenih problema kao što je »Grupni portret Pejačevića«, pa problem »Slikara Eltzovih pejzaža« u Vukovaru i, naravno, žarište u Đakovu s katedralom i slikarstvom Seitzovih.

U Slavonskoj Požegi, ako se može smatrati da je Al. Pošu obradio M. Peić, ostaje da se fiksira uloga »slikarske škole«. U Slavonskom Brodu je još uvijek otvoren problem anonimusa Brličevih portreta, ali bi trebalo obraditi i ulogu i kretanja putujućih slikara koji su djelovali u slavonskim gradovima (S. Marjanović, A. Römer i sl.) Zagreb ipak ima još praznina. Mnogštvo manjih pojava već je u radu (J. Ziegler, A. Keller, D. Stark, A. Kunz i sl.); ostaju »nepokriveni« J. N. Schauff, Thugut Heinrich, J. Malignani, J. Hühn, J. Stroberger, Karl Vogl — uglavnom putujući slikari koji su ipak ostavili u nas neki trag. Sve ostalo do I. Kršnjavog nalazi se već u radu, osim I. Tišova i M. Kl. Crnčića. »Münchenska škola« je također uglavnom obrađena, osim što bi bilo potrebno monografski obraditi V. Becića.

U Dalmaciji su neobrađeni Salghetti Drioli, dva grafičara P. Mančun iz Dubrovnika i B. Marković koji su ipak djelovali u Italiji. Neobrađeni je Franjo Bogdanović iz Komiže, Ivan Moretti iz Splita koji je djelovao u Osijeku, zatim Lalić, pa I. Žmirić iz Zadra, Zmajčić iz Korčule. Ostaje naravno područje Kvarnera i Istre, što ga je obrađivao B. Vižintin bez kojega taj posao neće biti moguće svladati. — Sudeći po svemu, jedna do dvije godine rada mogle bi biti dovoljne da se i ti radovi završe, ako na njih budemo zaista usmjerili pažnju i sredstva.

Mnogo je gore u oblasti arhitekture i urbanizma. Zauzet obradom starih aglomeracija Istre, Kvarnera i Dalmacije, naš je Institut zapustio gradove sjeverne Hrvatske. Ipak, obrađen je u cijelosti Sisak (knjiga I. Maroevića već je i objavljena), u radu je Varaždin, a nešto je učinjeno i u Zagrebu i Rijeci. Ali bez čitavog niza važnih urbanih središta gornje Hrvatske nije zasad moguće pomišljati da možemo dobiti iole približnu predodžbu o rastu naše kulture građevnja u tom stoljeću. Po približnoj ocjeni za to bi bilo potrebno još najmanje 5—6 godina, i to pod uvjetom da se s nekoliko ekipa odmah pristupi radu.

Na žalost, za 20. stoljeće možemo reći da smo ga tek načeli, i da će prvo razdoblje, do god. 1914, tražiti nekoliko godina rada; i, naravno, mlade istraživače koje zasada nemamo. Pa ipak, cio niz temeljnih pojava već je obrađen ili je u radu. Ono što nedostaje to je kompletno programiranje koje bi obratilo pažnju na praznine, ne samo velike nego i male, a samo bi arhitektura od nas tražila jedva dostupna sredstva i napore. To je, međutim, upravo ono što nam predstoji.

A poslije toga? — Ili uz to, što ovisi o stupnju uopćavanja i o težnji prema potpunosti; za to je, uostalom, i bio osnovan časopis »Život umjetnosti« da bi teoretskim, sintetskim ili esejističkim načinom pratio ova fundamentalna istraživanja, pa možda i antrem ostvario »opće pogled«. Povratni refleks na naš »pozitivizam«, na razinu monografskih istraživanja, bio bi u svakom slučaju također pozitivan. To je problem dviju metoda i, možda, dvaju slojeva istraživanja što se prožimaju ili bi trebalo da se prožimaju.

Ali »preduvjet postojanja« fundamentalna su istraživanja. Mukotrpna i teška, spora i skupa, ona su postala prvenstveni zadatak Instituta za povijest umjetnosti, poslije teških iskustava i improvizacija i poslije spoznaje da to i jest institutski posao; dok je sinteza ionako motivirana individualnim obzorjem i voljom snažne ličnosti. Bez fundamentalnih istraživanja i te su ličnosti zapravo bespomoćne, izložene greškama i parcijalnosti, ograničene u svom manevarskom prostoru i primorane da grade kuću od krova. Fundamentalno istraživanje — to je: katalog, bibliografija, biografija i monografska obrada na njihovu temelju. To je preduvjet i velika mogućnost za svakoga. To je tehnika i metoda Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.

O radu Odjela za povijest naselja i prostornu organizaciju Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu

Nada Grujić

Smisao studijskog proučavanja starih urbanih aglomeracija višestruk je. On je neposredno praktičan jer je to evidencija spomenika još neobrađenih područja, a omogućuje stvaranje podloga za asanaciju i revitalizaciju koje služe konzervatorskoj službi i prostornom planiranju. Povijesno-teoretsko značenje tog proučavanja usmjereno je spoznavanju logike rasta grada u vezi s promjenama njegovih funkcija i međusobnog odnosa iz građenih struktura i društvenih funkcija grada.

Osvrćući se na našu dosadašnju praksu moramo imati na umu ovisnost o nekoliko čimbenika. Ma koliko bili definirani ciljevi istraživanja koje je proveo Institut, njihova je provedba uvijek ovisila o materijalnim mogućnostima koje su pružali pojedini korisnici. Ako su to bili konzervatori, onda su naši radovi u prvom planu imali one ciljeve koji služe neposrednoj zaštiti, a kad je to bio rad na prostornim planovima, na prvo su mjesto dolazili drugi ciljevi. Ne smijemo izostaviti još jedan vrlo važan, gotovo redoviti moment, a to je urgentnost. Često smo se, naime, našli ili se nalazimo pred otvorenim problemom nekontrolirane urbanizacije i izgradnje kojima treba suprotstaviti određenu dokumentaciju.

Dosad se radilo uglavnom u suradnji s arhitektima i povjesničarima umjetnosti. U nekim je zahvatima bila nužna suradnja i s geodetima. Takva je suradnja omogućila istraživanje do određenog stupnja. Očigledno je da bi u daljnjim istraživanjima, osim primjene fotogrametrije, trebalo uključiti mnogo intenzivnije humanu geografiju, sociologiju, demografiju, a u konkretnim slučajevima posvetiti više pažnje čisto povijesnom radu, napose arhivskim studijama.

Pretežni dio dosadašnjeg rada rezultirao je fiksiranjem dokumentacije u četiri osnovna pravca:

a) Tekstualni materijal sastoji se prije svega od opisa objekata, pojedinačnih ili, ako je bilo potrebno, od opisa skupa objekata. Takav opis može biti vrlo detaljan ili opet sumaran, što također ovisi o potrebi za koju je izrađen. Dosad je obrađeno oko 30 naselja ne računajući čitava područja (Pelješac, na primjer, ili dubrovačke otoke) i mnoštvo profanih i sakralnih objekata izvan naselja.

b) Grafička interpretacija dobivenih spoznaja o određenoj aglomeraciji, koja ima radni naziv »4 točke«, unošenje je podataka na geodetsku podlogu. Ti se podaci odnose na stanje, visinu, vrijeme nastanka i vrijednost objekata.¹ Ograničenost grafičkog izvještavanja o pojedinoj aglomeraciji na samo »4 točke« nije teoretski uvjetovana, nego je posve pragmatička. Ali bez obzira na tu ograničenost ono je poslužilo i služi i konzervatorskoj praksi i urbanističkom planiranju.

c) Arhitektonsko snimanje, kao razmjerno složen i skup dio cijelog rada, ograničavano je u kvantitativnom smislu riječi. Težili smo u prosjeku da se iz svake aglomeracije arhitektonski snime najkarakterističniji objekti različitih vremenskih razdoblja i različitih namjena. Ipak u slučaju nekih naselja (Ston, Mali Ston, Orebić i Dubrovnik) ostvareno je povezivanje snimaka pojedinih objekata, tako da su snimljena čitava naselja u zoni prizemlja, u mjerilu 1 : 100, kao i karakteristični presjeci. Institut danas raspolaže s ukupno 850 arhitektonskih snimaka pojedinih objekata i arhitektonskih cjelina.

d) Fotografiska dokumentacija sastoji se, uz određeni broj avio-snimaka (koji se, međutim, ne smiju publicirati i služe tek za radnu orijentaciju), od osnovne foto-dokumentacije koja je usmjerena na tri zadatka: na snimanje velikih veduta, panoramskih pogleda, odnosno zahvaćanje većih prostornih cjelina, zatim na snimanje pojedinih objekata u određenom mjerilu kao dodatni element arhitektonskim snimcima i opisima, i, napokon, na snimanje detalja, napose arhitektonske i dekorativne plastike na objektima. Dosad je napravljeno više od 9000 snimaka. Terenski rad na proučavanju starih urbanih naselja počeo je u okviru Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, sa sredstvima dobivanim od različitih zainteresiranih ustanova izvan Sveučilišta (Jugoslavenski institut za zaštitu spomenika kulture, konzervatorski zavodi, Savezni i Republički fond za unapređenje kulturnih djelatnosti). Od samog početka taj se rad oslanja na mlade suradnike s Arhitektonskog i Filozofskog fakulteta, od kojih su neki ostali trajno vezani uz Odsjek za povijest umjetnosti kao asistenti, odnosno docenti. Tako se od 1949. do 1951. obrađuje Poreč i njegova okolica, zatim je počela prva obrada Raba, a nakon toga sistematski rad na proučavanju urbanih naselja Istre i jadranske obale, ali već u okvirima Instituta.

Prva faza rada u Istri našla je svoj izraz u publikacijama: dr M. Prelog, Poreč — grad i spomenici, Beograd 1957. dr M. Prelog, Naselja koja umiru, Urbs, Split 1958.

Godine 1960. obrađena su naselja Plomin, Gračišće, Bale i Lovreč u Istri, a 1961. grad Cres. Rezultati tog istraživanja zabilježeni su tekstovno i grafički u članku dra M. Preloga i M. Planić-Lončarić: Cres, građevni razvoj jednog malog, starog grada (Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, broj 4, 1963).

Godine 1962. dvije su ekipe tada već osnovanog Instituta radile u Krku i Rabu. Potkraj iste godine obrađeni su ljetnikovci Rijeke Dubrovačke. Godine 1963. u ljeto započela je jedna od najvećih akcija po broju sudionika i veličini prijednog terena: obrada naselja Ston i Mali Ston, te čitavog primorskog pojasa od Stona do Rijeke Dubrovačke. U jesen iste godine obrađen je i Cavtat. Iduće je godine dubrovačko područje dopunjeno obradom Gornje i Donje Župe, te Šipana kao prvog od dubrovačkih otoka, a s ljetnikovcima na Lapadu počela je i obrada užeg gradskog područja Dubrovnika.

Na tom radu zasnovana je suradnja s Urbanističkim institutom SR Hrvatske, 1964, u izradi programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja. To je praktički prvi zahvat u prostornom planiranju u kojem je zaštita spomenika aktivno sudjelovala od samog početka. Iste je godine potpisan još jedan ugovor o suradnji s Urbanističkim institutom SRH, o izradi studije zaštite, valorizacije i prezentacije spomenika u regionalnom prostornom planu Istre. U vezi s tim dopunjena je 1965. obrada već istraživanih istarskih naselja i proširena na još neka: Umag, Buje i Novigrad. Rezultati te suradnje zabilježeni su u publikacijama Urbanističkog instituta SRH, u programu dugoročnog razvoja i planu prostornog uređenja jadranskog područja, i u Regionalnom prostornom planu Istre (Historijsko-urbanistički razvoj naselja i prostora Istre i spomenici kulturne baštine) — objema izdanim u Zagrebu 1967.

Ta je suradnja 1965. nastavljena radom na regionalnom prostornom planu područja općine Dubrovnik. Te je godine ekipa Instituta za povijest umjetnosti obradila dubrovačke otoke Lopud i Koločep, postavila obradu Lapada i Gruža, a nakon toga obradila i grad Korčulu. Godine 1966. obrađen je grad Hvar, a zatim u suradnji s Institu-

1

O metodološkom pristupu svakoj od ovih kategorija opširnije se govorilo u Splitu, u prosincu 1970, na Simpoziju o zaštiti povijesnih urbanih jezgri, u koreferatu koji će biti objavljen u publikaciji Stalne konferencije gradova.

tom za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu i Rovinj. Iste je godine poduzet i jedan od najtežih i najinteresantnijih terenskih zahvata — obrada poluotoka Pelješca, to jest evidencija svih spomenika tog područja od rta Lovišta do Stona.

Logički je nastavak suradnje s Urbanističkim institutom SRH rad na projektu »Južni Jadran«. Knjiga XII, — Spomenici kulture — Regionalnog prostornog plana Južnog Jadrana (izdanje Urbanističkog instituta SRH, Dubrovnik 1968) rezultat je višegodišnjeg rada našeg Instituta na tom području.

Od godine 1967. ekipe Odjela za proučavanje povijesti naselja djeluju uglavnom na području samoga grada Dubrovnika. Obrada je toga grada, s obzirom na njegovo značenje i veličinu, postupna. Arhitektonsko snimanje provedeno je vrlo detaljno, a rad povjesničara umjetnosti i fotografa slijedi rad arhitekata.

U međuvremenu su obavljene revizije prijašnjih obrada: Raba (1967) i otoka Šipana (1969), što će omogućiti njihovo potpuno dovršenje i objavljivanje. Godine 1969. obraden je Grožnjan, a 1970. je za potrebe Urbanističkog instituta SRH izrađena studija zaštite, valorizacije i programa rekonstrukcije naselja Funtana.

Danas Institut aktivno sudjeluje s Centrom za regionalna istraživanja i razvoj (REGIS) na projektu »Prostorne osnove razvitka SR Hrvatske«, a Republički savjet za naučni rad preuzeo je obavezu da financira projekt »Sistematsko proučavanje starih urbanih i ruralnih aglomeracija na Jadranu«.

Studijski materijal sakupljen u Institutu služi i za izradu magisterskih radnji i doktorskih disertacija.

Fundamentalna dokumentacija za povijest umjetnosti u Hrvatskoj

Ivanka Reberski

Jedna od prvih i polaznih faza znanstvenoistraživačkog rada jest utvrđivanje informacija i podataka o stanju znanosti na području dotičnog istraživanja; prikupljanje i selekcioniranje svih daljnjih informacija od interesa; izrada i prikupljanje bazične ili fundamentalne, tehničke, arhivske i druge fakto-grafske dokumentacije nužne za ozbiljan znanstveni pristup istraživanju. Iako možda taj dio istraživačkog rada iziskuje više strpljive marljivosti, a manje one erudicije i stručnosti koja je potrebna pri znanstvenoj analizi i sintetiziranju rezultata, ipak je to bitan i nepreskočiv dio istraživanja, moglo bi se reći čak — fundament. Zato se danas u zemljama razvijenog znanstvenog potencijala ulažu silna sredstva, a cijela armija specijaliziranih kadrova radi na organiziranom sređivanju enormno rastuće dokumentacije i informacija. U eri tzv. »eksplozije« informacija valja upozoriti da ako igdje dokumentacija ima funkciju baze i fundamenta, onda je to upravo u istraživanjima, a i u svim ostalim djelatnostima, na području povijesti umjetnosti. Osim za znanstvenu obradu fundamentalna dokumentacija za povijest umjetnosti jednako je važna za sve ostale djelatnosti u toj oblasti: muzejsko-galerijsku, konzervatorsko-restauratorsku, za urbanističko planiranje, revitalizaciju gradova i spomenika itd.

Prema sadržaju, vrsti i obliku pojavljivanja fundamentalna dokumentacija za povijest umjetnosti sastoji se od arhitektonske, fotografske i arhivske dokumentacije i grade. Bibliografske informacije ne bismo ovdje okarakterizirali kao fundamentalne, što ne znači da su i manje važne, ali su one već objavljene pa im zbog toga više odgovara naziv »znanstvene informacije«.

Nas će ovdje prije svega zanimati stanje i neke konkretne akcije na području fundamentalne dokumentacije za izučavanje povijesti umjetnosti u Hrvatskoj. Već na

samom početku treba biti načistu s tim da dokumentacija u nas ne ispunjava do kraja one osnovne zadatke koji su naprijed nabrojani u jednoj grani znanosti, pa tako ni u povijesti umjetnosti. Mi, štoviše, ulazimo u red najzaostalijih zemalja u tom pogledu. Zaostali smo u pokretanju akcija, u usvajanju najsuvremenijih metoda i sistema rada i opreme. Uz ostalo, u dokumentaciju treba još i ulagati velika sredstva za stvaranje fondova i za njihovo organiziranje, kako bi ona zaista bila svrsishodna. A mi smo upravo u tome štedjeli. Već je spomenuto da povijest umjetnosti nije iznimka u ovom općem zaostajanju. Naprotiv, moglo bi se reći da se ona nalazi još u težem položaju od mnogih drugih znanstvenih oblasti koje nisu toliko vezane upravo na našu nacionalnu dokumentaciju, nego se uglavnom oslanjaju na rezultate znanosti postignute u svijetu, kao što su medicina, kemija, biologija, tehnika, elektronika i dr. U svijetu se danas izrađuju mnogobrojne sekundarne i tercijarne publikacije koje referiraju (odatle i njihov naziv »referentna literatura«) sve ono što je o nekom znanstvenom problemu objavljeno u značajnijim časopisima i publikacijama u svijetu, i to veoma promptno. Međutim, kad bi za povijest umjetnosti i postojala takva referentna pomagala, ona nam za izučavanje naše nacionalne povijesno-umjetničke baštine ne bi bila od velike pomoći, ili bi nam samo djelomično koristila za istraživanja znanstvenih informacija. U ovoj oblasti ne može se učiniti ni korak naprijed bez arhivskih i historijskih podataka, arhitektonskih i fotografskih snimaka. A tu dokumentaciju moramo sami izraditi i srediti, jer je upravo nama najinteresantnija. Nije slučajno da naša nacionalna povijest umjetnosti još nije napisana, i nisu za to krivi stručnjaci, odnosno njihov premali broj ili njihov nemar, nego i nemoć da savladaju poteškoće uzrokovane nepostojanjem dokumentacije. Mi

još uvijek nemamo ni potpun pregled i evidenciju svih pokretnih i nepokretnih spomenika na našem teritoriju, a kako bismo onda imali riješene sve umjetničko-povijesne probleme i fenomene. I dalje, kako bismo onda imali zaštićene sve naše spomenike od propadanja, od nepravilnog restauratorskog postupka, od neodgovornog tretiranja spomenika u novim urbanističkim planovima i suvremenoj izgradnji, od izvoza naših umjetnina u inozemstvo itd., itd. Eto, to su neke specifičnosti i vakantni problemi dokumentacije za povijest umjetnosti; oni su ovdje uopćeni, a možda i namjerno potencirani, jer se o njima u prošlosti vodilo premalo brige pa bi te propuste trebalo nadoknaditi.

Pogledajmo sada što je u posljednjih nekoliko desetljeća na tom planu kod nas učinjeno, jer su se ukorak s razvojem znanstvenog rada, konzervatorske i muzejske djelatnosti razvijali i fundamentalni dokumentacioni fondovi, iako rasuti i decentralizirani po brojnim institucijama. U ovom prikazu osvrnut ćemo se podrobnije na rad i djelovanje dokumentacije Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu u proteklih deset godina njegova postojanja. Ali prije toga treba spomenuti dosadašnji rad ostalih institucija, jer je on bitno utjecao na orijentaciju, program rada i fondove u samom Institutu.

Prirodno je da neke djelatnosti, kao što su konzervatorska i restauratorska, muzejska i galerijska, usporedo s osnovnom aktivnošću, izrađuju i prikupljaju fundamentalnu dokumentaciju potrebnu za stručne zahvate i aktivnost, pa su tako neke od tih institucija postale jezgre za odgovarajuću fundamentalnu dokumentaciju. Dragocjena dokumentacija prikupljena je u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu pri izradi enciklopedija u obliku fotografske dokumentacije i važnih biografskih i drugih podataka. Još je značajnija izrada retrospektivne bibliografije za nacionalnu povi-

jest umjetnosti Jugoslavije, koja obuhvaća razdoblje od početka štampe u nas do godine 1945. Iako nije definitivno redigirana i štampana, ova bibliografija stoji na raspolaganju svim stručnjacima u obliku kartoteke u Leksikografskom zavodu. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti osnovala je prije nekoliko desetaka godina Likovni arhiv kome je namjena da služi unapređivanju izučavanja naše novije nacionalne povijesti umjetnosti. Od svog osnutka do danas arhiv prati i evidentira svu izložbenu aktivnost u našoj zemlji, zatim svu izlagačku djelatnost naših umjetnika u zemlji i u inozemstvu, te reakcije kritike vezane uz te aktivnosti. Tu je još Muzejski dokumentacioni centar čije se područje dokumentacije proteže na praćenje aktivnosti svih muzeja i galerija, bez obzira na struku, i njihovih suradnika. Osim toga, Centar izrađuje muzejsku bibliografiju, a 1952. je izišla (šapirografirano izdanje) »Bibliografija i građa za umjetnost i srodne struke« (Antun Bauer, urednik) koja obuhvaća razdoblje od 1820. do 1940. Bibliotečni fondovi za ovu oblast, iako rasuti po različitim bibliotekama, donekle pokrivaju potrebe struke posebno u pogledu starije monografske literature i općih pregleda, te naše domaće literature i građe. Nedovoljno je zastupljena još uvijek novija strana periodika. Da nabrojimo samo neke od važnijih biblioteka: biblioteka Strössmayerove galerije, Jugoslavenske akademije, Muzeja za umjetnost i obrt, Muzejskog dokumentacionog centra, Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta, Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Nacionalne i sveučilišne biblioteke, ostale naučne biblioteke u zemlji i dr. Ovim brojnim i raznorodnim institucijama treba pribrojiti i različite arhive od historijskih do građevinskih, čiji su fondovi originalnih dokumenata najdragocjenije riznice građe i podataka za povijest umjetnosti.

Godine 1961. osnovan je Institut za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu. On preuzima najveći dio znanstvenog i istraživačkog rada, koji je prije vodio Odsjek za povijest umjetnosti, i proširuje ga na sve one povjesničare umjetnosti koji su zainteresirani za znanstveni rad. Institut preuzima svu postojeću dokumentaciju Odsjeka, a ovaj zadržava samo biblioteku i diateku kao osnovne instrumente nastavnog rada. Fotografski servis u istraživačkim zadacima Instituta obavlja Foto-laboratorij Odsjeka, a za izradu arhitektonske dokumentacije Institut namješta stručnog suradnika arhitekta.

Godinama se tako izrađivala i prikupljala dokumentacija paralelno s istraživanjima, a i mimo njih, i to upravo ona koju smo nazvali »fundamentalnom«. Fond se godine 1966. sastojao od oko 15.000 negativna, 7000 fotografija, 10.000 kontakt-kopija, 500 arhitektonskih planova, na stotine deskripcija arhitektonskih spomenika i objekata, brojnih izvještaja, te završenih objavljenih i neobjavljenih radova. Prvih nekoliko godina tom su dokumentacijom rukovali stručni suradnici kojima to nije bio glavni i jedini posao pa je, osim dijela dokumentacije za povijest urbanizma i srednjovjekovne umjetnosti južne i jugozapadne Hrvatske, koja je stručnije vođena, sva ostala originalna dokumentacija (fotografije, negativni, arhitektonski planovi) samo djelomično sređena, ali nije bila i dokumentacijski obrađena (inventirana, katalogizirana, klasificirana). Tek godine 1966. počela se dokumentacija sistematski srediivati i stručno voditi. Savjetu za naučni rad SRH predložen je projekt pod naslovom »Osnivanje fundamentalne dokumentacije za povijest umjetnosti u Hrvatskoj«. Projekt je prihvaćen, a dobivenim sredstvima, koja su bila veoma skromna, počeo je rad sa dva stručna suradnika (dokumentarist i fotograf).

Primarni zadatak sastojao se u odabiranju i utvrđivanju sistema organizacije najvrednijeg dijela originalnog dokumentacionog materijala — fototeke i planoteke. To je bio ujedno i jedan od najodgovornijih zadataka, jer je jednom uvedeni sistem kasnije, kad fondovi porastu a prirast je jako velik, veoma teško, a često i nemoguće, reorganizirati. U vezi s tim zadatkom učinjeno je ovo:

1. Analizirane su sve komponente odlučne za izbor najfunkcionalnijeg sistema: a) oblik i format dokumenta, b) veličina fonda, c) akvizicija (prirast fonda), d) sadržajni karakter fonda, e) struktura korisnika, f) broj korisnika, g) analiza upita i h) brzina reagiranja na upit.

2. Ispitani su postojeći sistemi u nas i u nekim velikim institucijama u inozemstvu, te mogućnost njihove primjene na dokumentaciju Instituta.

3. Analiza fondova nabrojenih institucija u Zagrebu poslužila je pri izradi programa razvoja dokumentacije Instituta i davanje prvenstva fundamentalnoj dokumentaciji, bar u prvoj fazi, kao osnovi znanstveno-istraživačkog rada, glavne djelatnosti Instituta.¹

Nećemo podrobnije ulaziti u opis sistema koji su uvedeni, nego će-

mo spomenuti samo najosnovnije: usvojen je abecedni raspored po autoru, lokalitetu i temi ili predmetu za svu fotografsku dokumentaciju uključujući i negative, a raspored po lokalitetu za arhitektonsku dokumentaciju. U takav raspored moguće je naknadno interpolirati bilo koji novi dokument ili temu, bez straha da će se poremetiti usvojeni red, pa je time postignuta velika fleksibilnost. Takva klasifikacija ujedno odgovara najčešće formuliranom aspektu upita, što zadovoljava potrebu za brzim pronalaženjem dokumenta, i to uglavnom bez pomoći kataloga. U pogledu pohranjivanja negativa odstupilo se od gotovo svagdje usvojenog rasporeda po veličini i rednom broju. Negativi su klasificirani po istom sistemu kao i fotografije iz dva razloga: prvo što je veći dio fotografske dokumentacije u negativima, pa se materijal pronalazi jednako putem negativa kao i putem fotografija. Kopiranje se iz financijskih razloga primjenjuje samo u slučaju istraživanja ili neke druge potrebe; i drugo, tako je bilo omogućeno pronalaženje negativa bez prethodnog služenja katalogom. U samom radu na dokumentacijskoj obradi bilo je također nekih odstupanja od uobičajenog procesa rada. I ta su odstupanja bila uvjetovana specifičnim potrebama. Tako su u prve dvije godine obavljani samo radovi na pripremi dokumenata za uskladištenje (atribuiranje, opisivanje, signiranje, kaširanje fotografija i sl.) i njihovo uskladištenje prema utvrđenom sistemu; daljnja obrada dokumenata ostavljena je za kasnije. To je bilo nužno da bi se originalna dokumentacija što prije osposobila za upotrebu. Tek pošto je najveći dio dokumentacije sređen, počela je katalogizacija dokumenata i izrada autorskih, stručnih i predmetnih kataloga, te kataloga lokaliteta, što je već priprema za izradu informacionih sistema.

Fondovi fototeke i planoteke Instituta logično se jednim dijelom po-

¹ Detaljniji prikaz ovih ispitivanja i rezultata i opis sistema za organizaciju dan je u »Vjesniku bibliotekara Hrvatske«, god. XVI/1970, br. 1—2, str. 31—43.

klapaju s fondovima nekih drugih institucija, za što u većini slučajeva postoji opravdanje. Na primjer: neujednačena metodologija izrade arhitektonske dokumentacije; potreba za posjedovanjem originala, negativa kod fotografske dokumentacije; a nije bio rijedak slučaj da je izrada dokumentacije bila jeftinija od kupnje fotografija ili kopija planova. Ali radi uštede i na vremenu i na sredstvima treba nastojati da se uspostavi suradnja i koordinacija s institucijama koje rade na istovrsnoj dokumentaciji. Dosad je bilo nekoliko takvih pokušaja participacije u troškovima na izradi dokumentacije, i to s Republičkim zavodom za zaštitu spomenika kulture, Restauratorskim zavodom Hrvatske, Urbanističkim institutom i nekim drugim institucijama.

Fundamentalna dokumentacija Instituta nepotpuna je i nedovoljno kompletna, osobito u pogledu materijala za izučavanje naše starije povijesti umjetnosti, pa je već od početka rada na drugo mjesto po važnosti došlo kompletiranje fondova. Izučavanje suvremenih likovnih zbivanja, pojava i ličnosti iziskuje opet neprekidno budno praćenje i kontinuirano evidentiranje i prikupljanje dokumentacije o tim zbivanjima. Radu na prikupljanju novog dokumentacionog materijala prethodi povijesno-umjetnička analiza i valorizacija umjetničkih spomenika, ličnosti i fenomena, kako bi se postigla nužna selekcija i dao prioritet najvakantnijim i najurgentnijim pojavama i djelima. Takva analiza i selekcija provodi se u slučajevima kada dokumentacioni odjel Instituta neovisno od istraživanja evidentira i prikuplja dokumentaciju o aktualnim suvremenim zbivanjima na likovnom planu, kao i u slučaju kompletiranja dokumentacije za stariju umjetničku baštinu. Ona je neminovna zbog nedostatka kadrova i sredstava. Dokumentacioni materijal, koji se prikuplja i izrađuje kao podloga za rad na ostalim naučnoistraživačkim projektima i temama Instituta,

determiniran je samom temom, a o njezinu opsegu odlučuje nosilac teme u skladu s utvrđenom metodologijom.

Godine 1969. pošto Institut dobiva status sveučilišnog instituta, izrađuje se nova organizaciona shema u kojoj dokumentacija dobiva zaseban odjel. Uskoro se povećava i broj suradnika u odjelu dokumentacije (od 1 na 3), pa je rad, prema unaprijed utvrđenom programu, mogao krenuti nekoliko koraka naprijed. Iste godine donesena je odluka o osnivanju specijalne studentske biblioteke za nacionalnu povijest umjetnosti i određen je njen profil s obzirom na sadržaj fondova. Biblioteka će prikupljati ovaj bibliotekni materijal: 1. sve primarne i sekundarne publikacije važne za izučavanje nacionalne povijesti umjetnosti; 2. specijaliziranu referentnu zbirku (specijalne nacionalne i internacionalne bibliografije, enciklopedije, priručnike, terminološke i ostale rječnike itd.); 3. svu komparativnu stranu literaturu uključujući i periodiku. Taj je profil strogo određivao nabavnu politiku početnih biblioteknih fondova u protekle dvije godine. Ne ulazeći detaljnije u sadržaj dosad nabavljenih fondova, spomenut ćemo samo jedan raritet referentne zbirke. To je »Art Index«, bibliografija članaka iz važnijih svjetskih časopisa za povijest umjetnosti, urbanizam, industrijski dizajn i sl. Uz ovu bibliografiju Institut prima i neke druge publikacije referentnog karaktera, što zasad predstavlja najvredniji i najskuplji dio njegove zbirke. Tome treba pridodati i dvadesetak stranih stručnih časopisa, na koje je od ove godine pretplaćen. Dio biblioteke i opće dokumentacije čine katalogi izložbi, unatoč tome što su sastavni dio fondova i mnogih drugih institucija, kako bi bili neposredno pri ruci suradnicima, postdiplomandima i ostalim stručnjacima.

Godine 1970. počeo je rad na sistematskom sređivanju hemeroteke. Hemeroteka je došla na posljednje

mjesto zbog toga što je to sastavni dio rada Likovnog arhiva. Ovdje ponovo nailazimo na stanovito dupliciranje poslova. Međutim, za studij i izučavanje naše suvremene umjetnosti materijal hemeroteke (članci, osvrti, prikazi, kritike, eseji iz novina) toliko je priručan — to su izvori mnogobrojnih i svakodneвно potrebnih informacija — da jedan znanstveni institut mora posjedovati vlastitu hemeroteku, pa makar i nekompletnu. Institut ima zbirku novinskih članaka od 1962. do danas. Koliko je kompletna ispostaviti će se tek naknadno. Članci će se klasificirati po autorima, izložbama i predmetu (subject heading).

Osnivanje biblioteke i hemeroteke pripomoći će još jednoj važnoj akciji — izradi tekuće bibliografije za povijest umjetnosti u Hrvatskoj. Već ove godine predviđa se rad na bibliografiji za 1970.

Fondovi i stručne službe dokumentacije Instituta stoje na raspolaganju znanstvenim radnicima, studentima II i III stupnja i svim stručnjacima koji se bave problemima povijesti umjetnosti u našim nacionalnim okvirima.

Po sadržaju i kompletnosti fondova, po stanju obrađenosti i po opremljenosti dokumentacija Instituta daleko je još od željenog ideala. Danas se ona dopunjuje dokumentacijama ostalih institucija, a u budućnosti treba još više ojačati suradnju radi koordinacije rada i nabave, ujednačenja metodologije i zajedničkih ušteda. O financijskim poteškoćama, koje su najveća zapreka bržem napretku, nismo ovdje ni govorili, jer su one svima dobro poznate pa ih ne treba ponavljati.

Time je dokumentacija Instituta za povijest umjetnosti dobila prve obrise organizacione sheme kojom bi postepeno prerasla u dokumentacioni centar za izučavanje povijesti umjetnosti Hrvatske, koji bi imao pratiti sva zbivanja na likovnom planu, zadovoljiti sve potrebe i živo reagirati na mnogovrsne zahtjeve struke.